

УДК 376.09:616.896

О. Конопацька,
методист лабораторії методичного забезпечення
КЗ «Житомирський ОШПО» ЖОР

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ СУПРОВІД НАВЧАННЯ, ВИХОВАННЯ ТА СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ ЗІ СПЕКТРОМ АУТИСТИЧНИХ ПОРУШЕНЬ

*Дитина ховається в аутизм, як равлик
у мушлю, їй там набагато спокійніше і
приємніше.*

*Однак за аутичним бар'єром вона
позбавляється потрібного для
розвитку потоку інформації.*

К. Лебединська

Нові тенденції в розвитку сучасної системи освіти підвищують вимоги до психічного і мовленнєвого розвитку дітей із аутистичними порушеннями. У зв'язку з цим активізувався пошук шляхів, умов, засобів включення їх у соціальне середовище. Роль таких дітей у суспільстві не до кінця усвідомлена і поцінована.

Термін «аутизм» є загальноживаним скороченим відповідником дефініцій «розлади аутистичного спектра» (РАС) (DSN-V) і входить до групи загальні (або первазивні) порушення розвитку Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10).

Термін узгоджено з уніфікованим клінічним протоколом медичної допомоги та медичної реабілітації (2015). За статистикою, ознаки аутизму виявляються до 3,5 років переважно в осіб чоловічої статі (у 4–4,5 рази частіше, ніж у жінок). У 2015 році Центр контролю захворюваності і профілактики США (CDC) встановив, що розлади аутистичного спектра є в 1 дитини з 68, проти 1 із 88 у 2013 році. Доведено також, що розповсюдженість аутизму визначає початковий етап розвитку дитини, де основою психічного життя є «принцип задоволення».

Аутизм на сучасному етапі наукового становлення розглядається як системне порушення розвитку (особливий тип розвитку), що характеризується в першу чергу труднощами взаємодії дитини з навколишнім світом і самим собою. Це зумовлює асинхронність. Аутизм виявляється в ранньому дитинстві та супроводжує людину все життя. Дитина з аутизмом неадекватно поводить себе в товаристві інших людей, погано засвоює навички, які необхідні для спілкування, схильна до ригідної поведінки та стереотипних дій.

Лео Каннер вперше описав стан психіки дитини, що характеризується послабленням зв'язків з реальністю та виявляється в зосередженості на власних переживаннях, обмеженні спілкування з іншими людьми, назвавши його раннім дитячим аутизмом у 1943 році. Це є порушенням емоційних контактів, тривожним прагненням зберегти постійність, незмінність оточення, надзвичайною зосередженістю на окремих об'єктах, маніпулюванням ними.

Ф. Аппе відмітив, що аутизм – це порушення розвитку, не зумовлене «холодним» стилем виховання, тобто має біологічну природу; не обмежене тільки дитячим віком та зберігається впродовж всього життя; не завжди характеризується спеціальними або «видатними» здібностями та може зустрічатися у дітей із різним коефіцієнтом інтелекту (IQ), проте часто супроводжується загальним його зниженням. Це не просто «шкарлупа», всередині якої перебуває «звичайна» дитина, що чекає можливості вийти назовні, а серйозне порушення комунікації, соціалізації та уяви.

Таке порушення в розвитку спостерігається у дітей в усіх країнах світу.

У період з 2009 по 2013 рік, згідно з офіційними статистичними даними МОЗ України, захворюваність на розлади аутистичного спектра зросла на 194% – з 0,55 до 1,61 на 100000 дитячого населення.

Симптоми порушень аутистичного спектра, що спостерігаються у дитини:

- дитина рідко встановлює зоровий контакт або ж встановлює його в незвичний спосіб (дивиться скоса на чи наче крізь вас);
- не наслідує в іграх інших дітей, поведінки батьків;
- виявляє значно менше цікавості до навколишнього світу, ніж від неї сподіваються;
- зовсім не виявляє зацікавлення до гри з однолітками;
- не реагує на прості вказівки, на звернення до неї; механічно повторює прості слова і фрази;
- переважно грається сама, перебуває наче у своєму власному світі;
- надмірно боїться різних звуків; не хоче, щоб її торкалися, обіймали, гладили по голові;
- має стереотипні рухи (погойдується, крутить головою та ін.);
- прив'язується до незвичних речей.

У роботі з дітьми з аутизмом необхідно застосовувати компетентнісний підхід, що полягає у здатності дитини до ефективної адаптації в умовах суспільного життя.

Компетентність, за І. А. Зимньою, є складним особистісним утворенням, що охоплює інтелектуальні, емоційні та моральні складові, це суб'єктивна якість особистості людини, властивість її внутрішнього світу, що визначає успішність виконання людиною певної діяльності.

Індивідуальний підхід до навчання дитини з порушеннями аутистичного спектра ґрунтується на принципі стимуляції та підтримки розвитку сторін психіки, що підлягають збереженню, і переважаючих інтересів. Роль корекційного педагога полягає в тому, щоб активізувати бажання дитини

спілкуватися, розширювати її словниковий запас, допомогти сформувати алгоритм правильної поведінки.

Незалежно від того, які порушення встановлено в дитини, ми маємо крок за кроком пройти з нею увесь шлях розвитку. Навчання та виховання дітей із тяжкими порушеннями розвитку вимагає продуманості дій, а також знання корекційних прийомів. Вся команда фахівців, вихователі та батьки дітей з аутизмом мають намагатися дотримуватися спільних вимог і методів роботи з дитиною для досягнення позитивних результатів.

Корекційна робота має здійснюватись поетапно, виходячи із ступеня вираженості аутистичного дизонтогенеза дитини з розладами аутистичного спектра.

Оцінка стану дитини з порушеннями аутистичного спектра, рівня її розвитку, запасу знань, поведінкових навичок необхідно проводити комплексно всіма фахівцями. Вона слугує основою розробки індивідуального плану. Індивідуальні плани і програми складаються вчителем спільно з асистентом учителя, вчителем-дефектологом, учителем-логопедом, практичним психологом після спостереження за дитиною та після першого місяця перебування її у закладі освіти.

Перший етап корекційно-розвиткової роботи спрямований на розвиток взаємодії з дитиною, включає роботу із встановлення емоційного контакту та розвитку емоційної сфери, предметно-маніпулятивної діяльності й мовлення.

На другому етапі педагоги працюють над формуванням самоорганізації та культурно-гігієнічних умінь та навичок, різноманітних видів самообслуговування, а також навичок прийому їжі.

На перших етапах відпрацьовується найважливіша реакція пожвавлення і обстеження, формується зорово-моторний комплекс. У подальшому розвивають тактильне, зорово-тактильне, кінестетичне, м'язове сприйняття. Паралельно проводиться робота з виховання навичок самообслуговування.

На наступному етапі завдання ускладнюється переходом від маніпулятивної гри до сюжетної. Найважливішою стороною роботи залишається спонукання до діяльності, багаторазове повторення ігор, формування нових штампів з постійним використанням візуально-моторного комплексу.

Від етапу до етапу завдання ускладнюються, збільшується пропонований обсяг навичок і знань з поступовим переходом від індивідуально спрямованих ігрових завдань до складних вправ в групах. Завдання пропонуються у наочній формі. Пояснення мають бути простими, повторюваними декілька разів, мовленнєві завдання повинні пред'являтися голосом різної гучності, зі зверненням уваги на тональність. Словесні коментарі бажано проводити в короткій формі.

Різноманітність проявів мовленнєвих та комунікативних порушень при аутизмі передбачає різноплановість методів корекції.

Учитель-дефектолог здійснює корекційну роботу у формі індивідуальних та групових занять. Види корекційно-розвиткової роботи та її зміст визначають

відповідно до типової державної програми, спеціальних програм для дітей з розладами аутистичного спектра та індивідуальної корекційно-розвиткової програми. Корекційну роботу з дитиною проводять щоденно за індивідуальним планом. Тривалість заняття залежить від віку та стану дитини.

На заняттях використовують принцип дозування контакту, емоційних та інтелектуальних навантажень.

Робота всіх фахівців та педагога будується на постійній міжособистісній взаємодії.

Учитель-логопед починає логопедичну роботу з визначення особливостей мовленнєвого розвитку учнів. Психокорекційна робота неможлива без навчання дитини-аутиста академічних знань та навичок. Етапи навчання формуються умовно з урахуванням нерівномірності когнітивного та психологічного розвитку конкретної дитини.

Тому логопедична корекція передбачає навчання вербальних засобів спілкування, формування розгорнутого мовлення та комунікативної поведінки. Для дітей, у яких мовленнєві функції формуються дуже повільно, така робота супроводжується альтернативними засобами комунікації. Тому робота всіх фахівців спрямована на спонукання до мовлення та його активізації.

Важливого значення набуває психологічна корекція, основи якої розробили К. Лебединська, О. Нікольська, В. Лебединський та ін. Вона спрямована на подолання негативізму та встановлення контакту з дитиною, подолання сенсорного й емоційного дискомфорту, тривоги, занепокоєння, страхів, а також негативних афективних форм поведінки.

Вона також починається з діагностики проявів психічного дизонтогенезу дитини в умовах загальної та ігрової діяльності, основними завданнями якої є залучення учнів із порушеннями аутистичного спектра в різні види індивідуальної та спільної діяльності, формування довільного, вольового регулювання поведінки. Для цього обов'язково проводять ігри з чіткою послідовністю дій із багаторазовим програванням.

Засвоєння системи ігрових штампів дітьми з розладами аутистичного спектра сприяє формуванню пам'яті, уваги, сприймання.

У ході занять створюється можливість перенесення засвоєного, тобто творча регуляція поведінки та підвищення предметно-практичного орієнтування в оточуючому світі, застосовується діяльнісний підхід.

Діти з аутизмом відрізняються вкрай низькою довільною психічною активністю, що ускладнює проведення з ними педагогічних корекційних занять. Тому бажано застосовувати такі корекційні прийоми, які спрямовували б на стимуляцію довільної психічної активності дитини (К. Лебединська, О. Нікольська, Н. Базима та ін). Для посилення психічної активності в ситуацію ігрових занять корисно вводити додаткові яскраві враження у вигляді музики, ритміки, співу (К. Лебединська, О. Нікольська, Р. Ульянова, К. Шульженко, Н. Базима та ін.).

Особливого значення у вихованні дитини з розладами аутистичного спектра має організація її цілеспрямованої поведінки. Для цього потрібно вчити

учня дотримуватись режиму дня, формувати стереотипну поведінку у відповідних ситуаціях.

Підхід до навчання дитини з порушеннями аутистичного спектра здійснюється на принципі стимуляції та підтримки розвитку сторін психіки на основі врахування її інтересів.

Тому головна роль педагога полягає в тому, щоб активізувати бажання учня до спілкування, накопичувати словниковий запас, допомогти сформувати алгоритм правильної поведінки.

Незалежно від того, які порушення встановлено в дитини, ми маємо пройти з нею увесь шлях розвитку. Навчання та виховання дітей із тяжкими порушеннями в розвитку вимагає знання спеціальних методик (навчання від простішого до складнішого). З метою досягнення позитивних результатів в корекційній роботі з дитиною всій команді фахівців, вихователям та батькам необхідно намагатися дотримуватися спільних вимог і методів роботи з дитиною. Для цього важливо періодично проводити засідання, щоб обговорити проблеми, які є на даний час в її розвитку, та намітити перспективний шлях успішної реабілітації.

Ефективність наукових досліджень у галузі спеціальної педагогіки, досягнення в розробленні педагогічних технологій навчання і виховання дітей з психофізичними порушеннями, впровадження інноваційних процесів у сучасну освітню практику можливі під час здійснення міжнаукового системного підходу до предмета вивчення.

На сучасному етапі розвитку науки методологія спеціальної педагогіки пропонує нові підходи до організації життя і діяльності дітей з особливими освітніми потребами.

На даний час у системі спеціальної освіти України відбувається ряд кардинальних змін, пошуків, спрямованих на вдосконалення змісту навчання в усіх ланках освіти учнів з особливими освітніми потребами. Перед корекційними педагогами стоїть важливе завдання – максимально використовувати можливості учнів для якісного сприймання й відтворення.

Реформування системи спеціальної освіти в Україні потребує розробки нових ефективних методів корекційного та розвивального навчання дітей з особливими освітніми потребами.

Інновації в освітній діяльності

Рекомендації з організації навчання, виховання та розвитку дітей з аутистичними порушеннями.

Корекційно-розвиткова робота з дітьми з аутистичним спектром орієнтовно розділяється на два етапи.

I етап. Встановлення емоційного контакту, подолання негативізму у спілкуванні з дорослими, нейтралізація страхів.

Педагогу слід пам'ятати:

- не говорити голосно;
- не робити різких рухів;
- не дивитися пильно в очі дитині;

- не звертатися прямо до дитини;
- не бути занадто активним і нав'язливим.

Для встановлення контакту треба знайти підхід, що відповідає можливостям дитини, викликати її на взаємодію з дорослим. Контакти і спілкування базуються на підтримці елементарних, не відповідних віку ефективних проявах і стереотипних діях дитини засобами гри. Вимоги спочатку повинні бути мінімальними. Успіхом можна вважати те, що учень погоджується бути поруч, пасивно слідкує за діями дорослого. Якщо учень не може виконати завдання, його увагу необхідно переключити на щось більш легке. Не можна наполягати, доводити дитину до негативної реакції.

З метою зняття страхів бажано проводити спеціальні ігри, в яких підкреслюється безпечність ситуації.

II етап. Подолання труднощів цілеспрямованої діяльності дитини.

Ознайомлення з правилами поведінки в класі, на території навчального закладу, на вулиці і т. п.

Для дітей з аутистичним спектром дуже важлива цілеспрямована діяльність. Вони швидко стомлюються, відволікаються, навіть від цікавих занять. Тому вчителю необхідно змінювати види діяльності та враховувати бажання і готовність дитини взаємодіяти з ним. Змістовною стороною кожного заняття є діяльність, яку вона любить, яка додає її стану приємних сенсорних відчуттів. Тому під час уроків необхідно враховувати інтереси та уподобання учня.

На початку корекційної роботи з дитиною активно обігруються її стереотипи. Під час уроку педагог знаходиться позаду дитини, непомітно надає допомогу, створює відчуття самостійного виконання дії.

Бажано дозувати похвалу, щоб не виробити залежності від підказки. Неадекватна реакція у дитини свідчить про перевтому або нерозуміння завдання.

В учня з аутистичним спектром є специфічна потреба у збереженні постійності в обстановці, слідуванні заведеному порядку. Потрібно дотримуватись режиму, розкладу занять, чергувати навчальну діяльність і відпочинок.

На основі результатів обстеження учня складається індивідуальна програма.

Рекомендації педагогам:

- встановити позитивний емоційний контакт;
- використовувати стереотипи дитини;
- навчити її фіксувати увагу на емоційному стані людей, тварин і на цій емоційній основі навчити поведінковій етиці, аналізувати світ емоцій;
- не слід використовувати травмуючі слова: «ти злякався...», «в тебе не вийшло...».

Завдання вчителя – попередити наростання негативізму, подолати комунікативні бар'єри. Одним із напрямів роботи є соціально-побутова адаптація дітей, формування навичок самообслуговування.

Тому педагогам необхідно здійснювати системну допомогу, розтягнуту в часі. Порушення непросте, то ж до появи позитивних зрушень може минути не один місяць наполегливої роботи. Інколи на це йдуть довгі роки.

На уроках з такими дітьми потрібно враховувати вік і стать дитини. Кожна дитина – індивідуальність. У кожної такої дитини процес адаптації та розвитку відбувається по-своєму. У корекційній роботі потрібно застосовувати системність. У дітей з аутизмом наявна відсутність здатності і бажання наслідувати дорослих. Основним напрямком роботи з навчання мовлення буде спонукання до вимовляння коротких слів, активізація невербальних методів спілкування. Часто проявляється негативізм, іноді з істеричними нападами різного ступеня прояву, моторна гіперактивність або повна пасивність та підвищена тривожність.

У корекційній роботі вчителю-логопеду необхідно застосовувати різні методи та багатплановий стимульний матеріал. Основним завданням є підготовка артикуляційного апарату дитини та стимулювання мовлення.

Під час заняття необхідно використовувати методику, спрямовану на корекцію рухливості артикуляційного апарату, формування звуковимови та розвиток фонематичного слуху. Бажано проводити масаж артикуляційних органів. Обов'язковим моментом є проведення артикуляційної гімнастики. Важливо також проводити вправи на тренування рухливості м'язів губ, язика, м'якого піднебіння, нижньої щелепи.

Також рекомендуємо використовувати методику Л. Г. Нурієвої, яка допомагає розвивати пасивний та активний словники, викликати мовне дихання та звукове мовлення дитини. Використовуючи дану методику, якщо вона навіть не промовляла окремі звуки, можна почати вокалізувати, за інструкцією проспівувати окремі звуки.

Методику «глобального читання» Б. Д. Корсунської можна застосовувати для навчання читання та письма дітей із аутизмом.

Під час розвитку дрібної моторики пропонуємо використовувати узагальнений досвід системи виховання Никітіних з формування тактильних і кінестетичних відчуттів, уміння захвату дрібних предметів, удосконалення рухових навичок.

Враховуйте те, що в аутичних дітей порушується як загальна, так і дрібна моторика. Тому важливим моментом є підготовка руки до оволодіння письмом. Для цього результативним є використання технології Марії Монтесорі. На основі спеціальних систематичних вправ відбувається розвиток дитини у трьох напрямках: «чутливе вухо», «гостре око», «умілі руки».

Заслуговує на увагу використання елементів з методики Сессіль Лупан. При вивченні букв та під час читання проспівуйте назви букв, що дозволяє удосконалювати мовленнєвий видих та силу голосу.

Лікувально-корекційний вплив природних чинників на емоційно-вольову сферу дитини з аутизмом розглядається сучасною наукою у двох напрямках:

- природотерапія як самостійний психотерапевтичний метод;

– використання лікувального впливу природи на стан учня як фонового компонента інших реабілітаційних методик (оскільки психотерапія передбачає обов'язкове використання вербальної інформації).

У наш час широкого розповсюдження набули різні види терапії природними засобами:

- водна терапія;
- аеротерапія;
- пісочна терапія;
- літотерапія;
- ландшафтотерапія;
- анімалотерапія;
- дельфінотерапія;
- іпотерапія;
- дендротерапія;
- смакотерапія;
- ароматерапія;
- квітковотерапія тощо.

Але залишається відкритим питання їх ефективного застосування у психолого-педагогічній діяльності.

Лікувальний вплив природи може проявлятися у відновленні порушених відносин особистості, що лежать в основі багатьох розладів у нервово-психічній сфері.

Так, наприклад, в Японії почуття любові до прекрасного розвивається у людини з дитинства. Головне – це естетичний вплив природи на дитину, який звеличує і гармонізує особистість.

Видатний педагог В. О. Сухомлинський у процесі проведення уроків серед природи особливу увагу приділяв «малоздібним» учням і наголошував на тому, «що слово народжується у спілкуванні дитини з природою».

Якщо почати реабілітацію аутистів у ранньому віці, то у 60% випадків вони успішно адаптуються до оточуючого світу і успішно навчаються в закладах загальної середньої освіти.

Отже, впровадження інноваційних технологій у корекційній роботі з дітьми аутистичного спектра є актуальним завданням, яке дозволить успішно реалізувати Концепцію Нової української школи.

Список використаних джерел та літератури

1. Таран О. П. Психологічний супровід батьків дітей з розладами аутистичного спектра: проблеми та перспективи. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Серія 19 Корекційна педагогіка та спеціальна психологія : зб. наук. праць. Київ : Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова, 2016. С. 291–296.

2. Федій О. А. Естетотерапія : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2007. С. 256.

